

Türbe'de Tarih

Beşir AYVAZOĞLU

Divanyolu'nda, Türbe'nin önünde durup bakınız, etrafı çepeçevre kuşatıp ufku dört taraftan kapatan, çoğu her türlü güzellikten mahrum lenduha binalar göreceksiniz. Halbuki, zaman içinde yolculuk mümkün olsa da yüz elli yıl öncesine gidip aynı noktada dursaydınız denizi, belki açıkta demirlemiş donanmayı, uzaktaki adaları ve sahile doğru ufku örtmeyen zarif ahşap evlerden, kubbelerden, minarelerden ve yeşilden oluşan, tabiatla tam bir uyum halindeki dokuyu görecektiniz. Nereden mi biliyorum? Mareşal von Moltke, 1 Eylül 1839 tarihinde, yani bundan tam yüz altmış üç yıl önce, bu noktada durdu ve şahit olduğu güzellik karşısında hayranlıktan dili tutuluyordu. Duygularını anlattığı mektubunda, *"Marmara deniziyle liman arasında ve Nuruosmaniye Camii yakınındaki bir sırtta, yer küresinin başka hiç bir yerinde böyle zengin bir tarzda bir araya gelmemiş kasabalar, denizler, dağlar, adalar, saraylar ve donanmaların genel panoraması seyredilir"* diyor.

Moltke'nin bu mektubu yazdığı tarihte, Sultan II. Mahmut yeni ölmüş ve kız kardeşi Küçük Esmâ Sultan'ın sarayının bahçesine gömülmüştü; üzerine kurulan çadır henüz duruyordu. Geniş bir alana yayılmış bulunan Esmâ Sultan Sarayı, aslında nezaret sistemine geçildikten sonra nâzırlar için yaptırılan konaklarından biriydi. Mülkiye Nâzırı Pertev Paşa bu muhteşem ahşap konakta hem ikamet eder, hem nezaretin işlerini yürütürdü. Ne var ki, çok geçmeden, konağın yerinde daha önce sultan sarayları bulunduğu için hanedan dışından birilerinin burada ikametinin "edep ve ubudiyet"e aykırı olduğu ve uğursuzluk getireceği yolunda dedikodular çıktı. Bu yüzden Pertev Paşa tarafından terk edilince Esmâ Sultan'a tahsis edilen bu konağın nasıl bir yapı olduğu maalesef bilinmiyor. Esmâ Sultan, bu konağa, muhtemelen, daha önce aynı yerde bulunan sultan sarayının hayatındaki çok önemli yeri dolayısıyla talip olmuştu.

1778 yılında, Sultan I. Abdülhamid'in altıncı kadın efendisi Ayşe Sineperver'den doğan ve III. Ahmed'in kızı Büyük Esmâ Sultan'dan ayırddilmesi için "Küçük" diye anılan Esmâ Sultan on dört yaşındayken III. Selim tarafından Derya Kaptanı Hüseyin Paşa ile evlendirilmiş ve kendisine hediye edilen Divanyolu'ndaki sarayda gerdege girmişti. Yirmi beş yaşındayken dul kalan ve bir daha evlenmeyen Esmâ Sultan hakkında Reşat Ekrem'in İstanbul Ansiklopedisi'nde anlattıkları ne derece doğrudur, bilmiyoruz; ama politikaya düşkün olduğu, anne bir kardeşi IV. Mustafa'nın tahta çıkmasını, daha sonra da tahttan indirilmesini önlemek için çalıştığı, Alemdar vak'asında annesiyle birlikte önemli rol oynadığı, son derece serbest yaşadığı, sık giyindiği, gezip tozduğu ve eğlenceye düşkün olduğu, hatta padişah kardeşi için Çamlıca'daki bağında işret âlemleri düzenlediği biliniyor.

II. Mahmud kız kardeşinin Çamlıca'daki bağını da, Divanyolu'ndaki sarayını da çok sever, öldüğü zaman bu saraya gömülmek istemiş. Nitekim yakalandığı ince hastalıktan kurtulamayarak son nefesini Çamlıca'daki bağda verecek ve aynı gün İstanbul'a getirilerek Divanyolu'ndaki sarayın bahçesine gömülecektir (1 Temmuz 1839). Lûtfî Tarihi'nde ayrıntılı olarak anlatılan cenaze merasimi ve defin işlemi tamamlandıktan sonra mezarın üzerine Türk usulü bir çadır kurulur. Moltke, tam iki ay sonra bu çadırı ziyaret etmiş ve sözünü ettiğimiz mektubunda, merhumun rahatsız olmaması için türbenin çadır kaldırılmadan inşa edileceğini yazmıştır.

Projesi Hassa Mimarı Karabet Amira Balyan'a ait olan ve Abdülhalim Efendi'nin nezaretinde yapılan türbenin inşasına ne zaman başlandığı bilinmiyor; ancak bir yılda tamamlandığına göre, ilk kazma 1839'un ekim veya kasım ayında vurulmuş olmalıdır. Sultan Abdülmecid tarafından 11 Kasım 1840'ta merasimle açılan türbe, sebili, muvakkıthanesi, görevliler için yapılmış muhtelif odaları ve daha önce bir benzeri yapılmayan çeşmesiyle, ampir üslubunun ilk ve güzel örneklerinden biridir. Türbenin avluya geçit veren kapısının üzerinde Yesârizâde Mustafa İzzet'in nefis talik hatıyla, Ziver Paşa tarafından yazılmış tarih manzumesi hakkedilmiştir:

Fevz ü şevketle muammer eylesin
 Şehriyârî hazret-i hayy-ı isti'ân
 Zatı eslâf-ı selâtine anın
 Hayrla hayru'l-halefdir bî-gümân
 Vâlidî Mahmud Han'ın kabrine
 Türbe inşa kıldı ol şâh-ı cihân
 Oyle vâlâ türbe kim cennet-gehi
 Dâimâ olmuş makam-ı kudsiyân
 Fâtiha ihlas okundukça Hudâ
 Rûh-ı Han Mahmud'u kilsin şâdmân
 Ziverâ târihin oldu cevherin
 Türbe-i Mahmûd Han kasr-ı cinân

[1255]

Türbe'ye karakteristik görüntüsünü kazandıran yapı, bahçe duvarının ortasındaki sebildir. Dört köşe basık bir kaide üzerine oturan dört sütunıyla tipik bir ampir yapı olan bu sebilin aynı üslupta imal edilmiş demir şebeke-lerle bezeli beş penceresi vardır ve şebekelerin alt kısımlarında susayanlara taslarla su vermek için dörder delik bırakılmıştır. Sebil kitabesi de Ziver Paşa ve Yesârizâde imzalarını taşır:

*Menba-ı mâû'l-hayât-ı ma'delet şâh-ı cihân
 Hazret-i Abdülmecid Hân sâye-i Rabb-ı Celîl
 Hayr-ı câriye o şâhın meşreb-i pâkîzesi
 Su gibi olmuş revân bulsa sezâ ecr-i cezîl
 Vâlid-i zîşânının rûh-ı şerîfiyçin o şeh
 Eyledi ihyâ bu mevki'de sebîl-i bî-adîl
 Râh-ı Mahmûd Hân garîk-i rahmet olsa var yeri
 Türbesi Firdevs olub oldu sebîli selsebîl
 Yâ İlâhî teşnegân ettikçe bunda nûş-ı âb
 Râh-ı Han Mahmûd'u kıl sır-âb-ı in'âm-ı cemîl
 Cevher-i târîhime su verdi Ziver feyz-i cûd
 Buldu kevser rûh-ı Han Mahmud için zîbâ sebîl*

[1256]

Sebilin iki yanında birer oda vardır. Türbe tarafındaki oda muvakkıthane olarak yapılmıştı. Burada görev yapan ilk muvakkıtın Ahmed Eflâkî Dede olduğunu biliyoruz. Yenikapı Mevlevîhanesi'nde çile çıkarmış bir Mevlevî olan Dede'nin çile sırasında öğrendiği saatçiliği daha sonra Paris'e gidip Bireke fabrikasında başka bir kimlikle çalışarak ilerlettiği söylenir. Bütün parçalarını oğlu Hüseyin Hâkî ile birlikte imal ettiği orijinal saatlerle meşhur olan Eflâkî Dede'nin 1870 Paris Sergisi'nde teşhir edilen saatinin rakkası "görülmemiş, zarif bir tarzda düyek ayar edilmiş ve Mevlevîlerin İsm-i Celâl çekmesi tarzında Allah Allah der gibi" işliyordu.*

İkinci Mahmud türbesi yapıldıktan sonra, bir zamanlar Esmâ Sultan ve cariyelerinin salına salına gezindikleri saray bahçesi kısa zamanda saraylıların ve önemli şahsiyetlerin gömüldüğü bir mezarlığa dönüşür. Bu arada saray da Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yıktırılarak yerine Darülmâarif adı verilen büyük bir mektep yaptırılmıştır. Bu mektep Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından yayımlanan, tahminen 1875-1882 yılları arasında

* Ahmed Eflâkî Dede ve imal ettiği saatler hakkında geniş bilgi için bk. Nurettin Rüştü Büngöl: *Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul 1939, s. 195 vd.

çizilmiş eski haritada Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne olarak görülmektedir. Aynı haritaya göre, tam karşısında Süleyman Paşa Hanı, Hacı Ferhad Camii ve Köprülü Kütüphanesi bulunuyordu. Türbenin Lorendo Albümü'ndeki en eski fotoğrafında Hacı Ferhad Camii minaresinin bir kısmı ve sokak köpeklerinin uyuduğu yola düşen uzun gölgesi görülmektedir. Süleyman Paşa Hanı 1310 (1894) depreminde yıkılmış, arsasına yapılan konak ve akarat ise I. Dünya Harbi sırasında İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Türk-Alman Dostluk Yurdu yaptırılmak amacıyla yıktırılmıştır. Aynı amaçla ortadan kaldırılan yapılardan biri de Hacı Ferhad Camii'dir.

Lorendo Albümü'ndeki fotoğrafta, 1869 yılında Darülfünun için yapılan ve günümüzde Basın Müzesi olarak kullanılan binanın yerinde görülen kârgir yapı, Muharrir Şair Edip'te sözü edilen Çemberlitaş Fırını'nın olmalıdır. Reşat Ekrem Koçu bu fırının 1826'dan sonra bir yangında harap oluşunu ve yerine Darülfünun binasının yapıldığını söylüyorsa da, Ahmet Rasim'in şahitliği ve söz konusu fotoğraf bu fırının Darülfünun yapılıncaya kadar ayakta kaldığını gösteriyor. Bu yapının hemen arkasında, Türbe'nin batı kapısının karşısında Tezveren Dede türbesi bulunmaktadır. Çevredeki camilerden biri de, bugün, Hacı Ferhad Camii gibi yerinde yeller esen Hoca Rüstem Camii idi; o tarihlerde Mahmudiye Caddesi adını taşıyan Bâbü'lî Caddesi'nin köşesinde, bugün işhanlarının bulunduğu alanda yer alıyordu. Türbenin çevresi, cami, han, hamam gibi kârgir yapıların yanı sıra, zarif ekâbir konaklarıyla doluydu.

ÖNEMLİ BİR BAŞLANGIÇ

Lorendo Albümü'ndeki fotoğrafta, Çemberlitaş Fırını olduğunu zannettiğimiz bina dışarıya doğru çıkık görünmektedir. Aslında söz konusu bina yola taşmış değil, Türbe yol hizasına göre geriye çekilmiştir ki devrin yöneticilerinin bugünkü ölçülerimize göre çok dar olan Divanyolu'nu genişletme niyetlerini ve kararlılıklarını gösterir. Nitekim 1863 yılında çıkarılan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi yeni binaların "mürûr ve ubûra" sıkıntı vermeyecek şekilde, Ebniye Idaresi tarafından belirlenen ölçülerde geriye çekilerek inşa edilmesini âmirdi. Keçecizâde Fuad Paşa başkanlığında kurulan Islâhât-ı Turuk Komisyonu ise, 1865 Hoca Paşa yangının sağladığı fırsattan yararlanarak yol boyunca iki tarafta çizilen hattın dışına taşan binalardan çoğunu ya yıktı, yahut keserek tanınmaz hale getirdi. Divanyolu'nda modern zamanlar, II. Mahmud Türbesi'nin inşasıyla başlamıştı.

Divanyolu'nun ilk ampir yapısı Cevri Kalfa Mektebi, ikincisi Türbe'dir.

Napolyon'un imparatorluk döneminde Fransa'da doğan ve çok geçmeden, Barok ve Rokoko üsluplarında olduğu gibi Türk zevkine adapte edilerek Boğaziçi'ndeki bazı saray ve yalılarda uygulanan bu klasisist üslubun diğer yetkin örnekleri de Tophane'deki Nusretiye Camii ile Topkapı Sarayı müstemlatından Alay Köşkü'dür. Tanzimat'tan sonra âdeta resmî üslup haline gelen ve yaygın bir biçimde kullanılan ampir, hiç şüphesiz Fransız kültürüyle kurulan ilişkinin sonuçlarından biriydi. II. Mahmut Türbesi'nin ilgi çekici çeşmesi, Tanzimat devrinde Fransız kültürüne duyulan ilginin ayrıntıya ne kadar indiğini göstermektedir. Bir tür âbide olarak inşa edilen bu çeşmenin üzerindeki kürenin anlamını Fransız mimarisinde aramak gerektiğini söyleyen Günkut Akın'a göre, işlev taşımaya elverişli olmayan küre biçimi mimari tarihinde sadece Fransız devrimini de içine alan döneme ve Fransız İhtilali'nin özündeki temel ilkelere işaret etmektedir. J. J. Rousseau'nun tabiata dönüş çağrısına paralel olarak başlangıca, yani antik dönemin üslubuna dönüş niteliğindeki klasisist üslubun (1770-1830) içinde gelişen Fransız ihtilâl mimarisi temel biçimlere yönelir ve özellikle küre üzerinde durur. Bu yönelişin ardında Aydınlanma'ya ve tabiat ilimlerinin yeni keşiflerine duyulan tutkulu bağlılığın yanı sıra, yükselen sınıfa has, barok ve rokokonun mübalağalı bezeme anlayışından uzak, yeni ve yalın bir biçim dili kurma kaygısı yatmaktadır.

Özetlemek gerekirse, II. Mahmut Türbesi, hem Divanyolu'nda modern zamanların başlangıcını teşkil, hem de Tanzimat ricalinin Fransız İhtilâlî ideallerine bağlılığını ifade etmektedir.

BİR CENAZE TÖRENİ

II. Mahmud türbesine dikdörtgen planlı bir medhalden geçildikten sonra, üzerinde besmele yazılı büyük ceviz kapıdan girilir. Duvarları, kasnağı ve kubbesi zengin alçı kabartma armalar, çelenkler ve çiçek sepetleriyle tezyin edilmiş ve pencerelerinin üzerinden bir yazı kuşağıyla çepeçevre sarılmış olan sekizgen mekânda değişik boylarda on sekiz sanduka bulunmaktadır. Ortada ve öndeki sanduka II. Mahmud'un, sağ gerisindeki sanduka ise Sultan Abdülaziz'indir. Bir cinayete kurban gidip gitmediği hâlâ tartışılan Abdülaziz'in cenazesi, öldüğü gün (4 Haziran 1876) Feriye sarayından Topkapı sarayına nakledilir, teşhiz ve tekfin edildikten sonra enderun ağalarının ve vükelanın katıldığı sade bir merasimle alelacele defnedilir. Halk Serasker Avni Paşa'nın gazabına uğramaktan korkarak evlere kapandığı için Divanyolu'nun o gün boşaldığı söylenmektedir. Aynı yol, Sultan II.

Abdülhamid'in cenaze merasiminde ise tarihinin en heyecanlı günlerinden birini yaşayacaktır.

10 Şubat 1918 Çarşamba günü öğleden sonra Beylerbeyi Sarayı'nda ölen Sultan Abdülhamid de Topkapı Sarayı'na nakledilip teşhiz ve tekfin edilmiş ve Sultan Reşad'ın iradesi üzerine, ertesi gün, muhteşem bir merasimle II. Mahmut Türbesi'ne defnedilmiştir. Bu merasime şahit olan İsmail Hami Danişmend, Ayasofya'dan türbeye kadar yol boyunca iki sıra asker dizildiğini, halkın caddeyi ve caddeye çıkan bütün sokakları hıncahınç doldurduğunu anlatır. Pencereler, damlar, ağaçlar, duvarlar salkım saçaktır ve yediden yetmişe bütün halk derin bir teessür içindedir. Ağlayanlar, hıçkıranlar, hatta "Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" diye haykıranlar vardır. Danişmend, "Bu heybetli ve umumi teessür içinde laubali tavırlı tek kişi vardı: Sankamış'ın hazin kahramanı Enver Paşa'nın elleri arkasındaydı!" diyor.

Cenaze Hırka-i Saadet Dairesi'nde gasledilmiş, cenaze namazı ise Babüssaade önünde Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi tarafından kılınmıştır. Bütün şehzadelerin, damatların, ecnebi sefirlerin, ateşemilîterlerin, vükelânın, ulemânın ve üniformalarıyla mülkî ve askerî erkânın hazır bulunduğu merasimi Abdurrahman Şeref Bey de şöyle tasvir ediyor:

"Cenaze Bâb-ı Hümayun'dan çıktı. Sokaklar insandan görülmüyordu. Ayasofya önünden Sultan Mahmud türbesine kadar caddeye iki sıra asker dizilmişti. Ağaçlar, evler, pencereler, damlar, kadınla, çoluk çocukla dolmuştu. Tramvaylar durmuştu. Tabut acıklı ve müessir dualarla, tekbirler ve tehlillerle ilerliyordu. Cenazeyi görenler müteessir oluyorlardı. Evlerin pencereleri kadınlarla dolu idi. Bir kadın hıçırıklarını zabtedemiyor, mendili gözlerinde, başı divara dayanmış ağlıyordu. Cenazeyi lâkaydâne seyredenler de vardı. Fakat hassas kalpler, bu hazin merasime, bu müellem feryadlara, bu dinî ihtişama karşı gözlerinin yaşardığını hissediyorlardı. Otuz dört sene hilafet makamını işgal eden Osmanlı padişahının son merasimi hürmetle ifa ediliyordu. Son şahikayı andıran 'Allah! Allah!' nidalarıyla tabut hapıdan içeri girdi. Sultan Abdülhamid hürmet ve tekrim ile kabre indirildi, Osmanlı tarihinin otuz dört senelik sahifesi hazin bir surette hitama erdi".

Merasimde Sultan Mehmed Reşad'ı temsilen bulunan Ali Fuat Türkgeldi ise, Divanyolu'nda cenazenin arkasında yürürken Dâmad Şerif Paşa'nın, Bâki'nin Kanunî Mersiyesi'nden hüzünlü bir beyit okuduğunu söylüyor ve daha sonra şaşırtıcı bir hadiseden söz ediyor:

"Ayasofya ve Divanyolu tarihiyle Sultan Mahmud türbesine gidilerek cenaze defnedildikten sonra lisanı daima Sultan Reşad'ı yâd etmeye alışmış olan imam-ı evvel Suzi Efendi kabir başında dua ederken sürç-i lisan olarak 'Burada medfun olan Sultan Mehmed Reşad Han hazretlerinin ruh-ı şeriflerine' demesin mi? Bu sürç-i lisan hüz-

zar üzerinde fena tesir husule getirdi. Yanımda duran Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi bunu iştince iki elleriyle omuzlarıma vurarak bir hahkaha kopardı. Bu da ayrı bir tesir yaptı. Meğer intâk-ı hak habilinden imiş. Dört ay sonra onun ruhuna da fatiha okunması mukadder imiş".

TÜRBEDEKİ HAREM

Türbede üç padişah dışında bu padişahların yakınları da medfundur. Sultan II. Mahmud'un kadınlarından Bezmialem Valide Sultan, kız kardeşleri Küçük Esma Sultan ve Hibetullah Sultan, kızları Atiyye, Hatice ve Saliha Sultanlar; Abdülaziz'in başkadını Dürrünev Kadın, oğulları Şevket ve Veliahd Yusuf İzzeddin Efendiler, kızları Emine ve Münire Sultanlar, Saliha Sultan'dan torunu Kâmile Hanım Sultan; II. Abdülhamid'in kadınlarından Saliha Naciye Kadın Efendi, kızı Şadiye Sultan ve torunu Rebia Eyüp ana mekânda yatmaktadırlar. Türbeye girerken soldaki odada yatanlar da şunlardır: II. Mahmud'un başkadını Nevfidan Kadın Efendi, üçüncü kadını Âşubcan Kadın Efendi, dördüncü kadını Nurtab Kadın Efendi, altıncı kadını Pervizfelek Kadın Efendi, baş ikbali Hüsnümelek Hanım, dördüncü ikbali Lebrizfelek Hanım; Abdülaziz'in ikinci kadını Hayrandil Kadın Efendi, üçüncü kadını Edadil Kadın Efendi, küçük yaşta ölen kızı Emine Sultan, küçük yaşta ölen oğlu Mehmed Selim Efendi.

Türbe'nin avlusu, inşa edildiği tarihte bir bahçe olarak tanzim edilmiş, etrafı şimşirlerle çevrili çiçek tarhlarıyla bezenmişti. Duvarların üzerinde beyaza boyalı ince parmaklıklar vardı ve bunlara yaseminler sardırılmıştı. Bir süre sonra ölen saraylılar bu bahçeye gömülmeye başladı. 1277'de Şevknihal Kadın, 1282'de Revnak Kadın, 1287 Ferahnüma Kadın, avluya soldaki kapıdan girince hemen sağa gömüldüler; üçü de hazinekar ustasıydı. Onları Darüssaade Ağası Talha Ağa takip etti. Daha sonra Tanzimat ricali ve sonrakiler.. Ahmed Fethi Paşa'dan Sadullah Paşa'ya, Süleyman Numan Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, Muallim Naci'den* Ziya Gökalp'a... Türbe'nin bahçesi, yüz yıl içinde saraylıların, devlet adamlarının, bürokratların gömüldükleri bir ünlüler mezarlığı haline gelmişti. Türbenin bu özelliği esprilere bile konu olmuştur. Ahmet Vefik Paşa'nın "Rumelihisarı'na gömülmek istiyorum; Sultan Mahmut türbesine gömülüp de hayatım boyunca uğraştığım adamlarla ahirette de

* Türbe bahçesinin Ayasofya tarafında, parmaklıklı son pencerenin yanındaki mezarda yatan Muallim Naci, buraya Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle defnedilmiştir. Silindirik şeklindeki mezar taşına "Hak-perestim arz-ı ihlas etdiğim dergâh bir/Bir nefes tevhididen ayrılmadım Allâh bir" beyti kazılmıştır. Beytin altındaki kitabe şöyledir: "Tarih-nüvis-i selâtin-i Âl-i Osman Muallim Naci Efendi'nin ârâmghâh-ı mâ'nevîsidir. Vilâdeti sene 1266, irtihâli sene 1310!"

tepişmek istemem!" dediği rivayet edilir.

Mezarlar elbette bu önemli şahsiyetlerin şanlarına layık olsun diye en mahir ustalara ısmarlanıyor, kitabeler, Mehmed Şevket Efendi, Mehmed İzzet Efendi, Bakkal Ârif Efendi, Sami Efendi, İsmail Hakkı [Altunbezer], Hâmid [Aytaç], Nuri [Korman] gibi devrin en meşhur hattatlarına yazdırılıyordu. Böylece zamanla açık bir hüsnûhat müzesi haline gelen Türbe, siyaset, sanat ve edebiyat tarihimiz bakımından benzerine az rastlanır bir mekândır. Nice muhteşem cenaze törenine şahit olan bu mekânda son klasik tören büyük Türkçü düşünür Ziya Gökalp için yapılmıştır. Reşat Tesal, İstanbul Erkek Lisesi'ndeki öğrenciliği sırasında şahit olduğu bu törenden kısaca söz eder. Bir sabah Hakkı Süha Gezin'in edebiyat dersinde sınıfa giren okul müdürü ciddi ve üzgün bir sesle, Ziya Gökalp'ın cenaze merasimine katılmak için derse ara verileceğini duyurur. Hakkı Süha Bey, derin bir teessür içinde Gökalp'ın şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra dersi tatil eder. Gerisini Reşat Tesal'dan dinleyelim:

"O gün merasime gitmek üzere lisenin biçimsiz taşlarla döşeli avlusunda sıraya dizilmiş, jimnastik hocası ve izci oymağımız Sakarya'nın oymak beyi İhsan hoca'nın kumandasında, Divanyolu'na doğru yollanmış idik. Cenaze, Sultan Mahmut türbesine defnedilecekti. Biz de türbenin kapısı önüne kaldırıma dizildik. O zamanlar cenazelerde şimdiki gibi ölüm marşı çalınmıyordu. Henüz tekkeler kapatılmadığı için, önde Mevlevi dervişlerinden bir heyet, vakur ve yanık bir sesle ilahiler, naatlar okuyor, arada tekbir getiriliyordu. O merasimin mehabet ve kutsallığını hâlâ unutmam.

"II. Mahmut türbesinin bulunduğu yer de o tarihte İstanbul'un önemli kavşaklarından biriydi. Türbenin karşısındaki yol üzerinde, uzun zaman sonra konservatuara devredilen Şehremaneti binası vardı. Bu bina, ahşap, taksimatı karmaşık bir yapıydı. Hâlâ da öyledir ya. İnsan bu binanın içindeki perişanlığı görünce Belediye işlerinin neden aksak gittiğini anlar".

25 Birinciteşrin 1340/1924'te Cumartesi günü sabah 05'de vefat eden Ziya Gökalp ertesi gün toprağa verilmiştir. Kısa bir süre sonra üzerine projesi Mimar İsmet Hikmet'e ait olan güzel bir mezar yaptırılır, fakat mezar taşı ölüm tarihi dikkatsizlik sonucu 1923 olarak kazılır. Bu hata çok sonraları bir müsteşrik tarafından fark edilecektir. Bunun üzerine Gökalp'ın damadı Ali Nüzhet Gökse tarafından 3 rakamı oyularak yerine dört rakamının hâk edildiği bir parça yapıştırılır. Daha sonra düşen bu parça, kısa bir süre önce Türbe'de yapılan genel temizlik sırasında yeniden yapılarak yerine konulmuştur. Mezar taşı kitabesi şöyledir:

Büyük mürid Ziya Gökalp burada yatıyor. Öldüğü gün millî matem günü oldu. Türk Ocağı onun aziz vücudunu kendisini yetiştirmekle mağrur olarak vatanın bu toprağına ve mübarek hatırasını kendi kalbine gömdü.

Teşrinievvel 25

Sene: 192[4]

Gün: Cumartesi

Mimar: Hikmet İsmet

İmalî: Unkapanı'ndan Salih Sabri ve Hüseyin Avni

Türbe bahçesinin önemli bir sâkini daha vardır: Asıl türbesi Serez'de bulunan Şeyh Bedreddin'in kemikleri, 1924 yılında yapılan Türk-Yunan mübadelesinde Serezli aydınlar tarafından Yunanlıların ayakları altında kalmasını diye çıkarılıp İstanbul'a getirilir. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü'ne teslim edilen kemikler küçük bir çinکو sandığa konulup bir süre Sultanahmet Camii mahfeli altında saklandıktan sonra Topkapı Sarayı'na, oradan da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Camii ve külliyesi yanındaki depoya intikal eder. Sonunda 23 Ekim 1961 tarihli ve 5/1340 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla II. Mahmud Türbesi'ne dokuz-on kişilik bir heyet tarafından usulüne uygun olarak defnedilir. Türbeye en son yerleşenlerse hanedandandır: V. Sultan Murad'ın torunu Emine Atiye Sultan (1978), zevci Damad Osman Hâmi Bey (1980), Şehzâde Seyfeddin Efendi'nin kızı bestekâr Fatma Gevheri Osmanoğlu (1980) ve Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin kızı Mihriban Mihrişah Osmanoğlu (1987).

Önünden çok zaman başımızı bile çevirip bakmadan geçip gittiğimiz II. Mahmut Türbesi'nde sadece padişahlar, şehzâdeler, kadın efendiler, sultanlar, hanım sultanlar, devlet adamları, şairler, gazeteciler vb. değil, yakın tarihimiz yatmaktadır.

TÜRBE BAHÇESİNDEKİ KABIRLER

LÂHİDSİZ VE BELİRSİZ MEZARLAR

1 Süleyman Numan Paşa

2-4 ?

5-6 Mütareke'de Erenköy taraflarında bir gece baskını esnasında Rum eşkıyaları tarafından vurulan biri asker, diğeri sivil iki kardeş

7-12 ?

13 Hasan Zühdü Paşa oğlu Amiral İsmail Hakkı

14 Hamdi Paşa kızı Hatice Behice

15 Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa'nın oğlu.

16 Kastamonu valisi ve Halk Fırkası mutemedi Hüsnü Bey'in iki küçük çocuğu.

17-18 ?

19 Meşrutiyet'te vurulan Hasan Fehmi Bey

20 Sadrazam Said Halim Paşa 1921 (Celi Ta'lik kitabının hattatı: Hâmid [Aytaç])

21 Cemiyet-i Umumiye azasından Abdullah Paşazâde Muhiddin Bey

BİRİNCİ ADA

- 22 Ömer Lütü oğlu Ahmet Faik 1307
23 Darüssaade Ağası Talha Aga 1293
24 Yaver Ekrem Hüseyin Hüsnü 1302
25 Alyanak Mustafa Paşa 1302
26 Şerif Mehmed Sadık Paşa
27 Evrenoszade Şerif Osman Âli Bey 1335
28 Bereketzade Rifat Efendi 1329
29 Muallim Naci 1310
30 Atina sefiri Âğah Efendi 1303
31 İntihâb-ı Me'murin Komisyonu Reisi Ahmed Celâl Paşa 1303 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Bakkal Ârif Efendi)
32 Hariciye Nâzırı Said Paşa'nın babası Süleymaniyeli Hüseyin Paşa 1304
33 Şura-yı Devlet a'zâsından Hüseyin Paşa 1305
34 Kerbelâ Mutasarrıfı Bağdatlı Yusuf Mazhar Paşa 1305
35 Darüssaade Ağası Mehmed Cevher Aga 1304 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Bakkal Ârif Efendi)
36 Bahriye Nâzırı Moralı İbrahim Paşa oğlu Mehmed Ali 1327
37 Dâmâd-ı Şehriyârî Morâlızâde Selâhaddin Âli Bey 1327
38 Siverek mebusu Cûdi Paşa 1341 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Hamid [Aytaç])
39 Kaptan İbrahim Paşa 1306
40 Rûsumat Emîni İbrahim Edib Efendi 1305
41 Viyana Sefir-i Kebiri Sadullah Paşa 1308
42 Hazinedar Ustası Kıryalfer Usta 1308
43 Maliye müfettişi Mehmed Muhiddin Rumi Paşa 1306
44 Şehremini Ahmed Mazhar Paşa 1306
45 Siverekli Osman Hulûsi Paşa 1333 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Azmi [Hamid Aytaç])
46 Ahmed Fahir Bey 1349
47 Mustafa Fevzi Bey 1344
48 Hazine Kâhyası Ahmed Eşref Bey 1310 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Bakkal Ârif Efendi)
49 Erkân-ı Harbiye Reisi Ali Nizami Bey 1311
50 Diyarbekirli Mehmed Ârif Bey 1327
51 Mûşir Genç Ağazâde Mahmud Nedim Paşa 1326

İKİNCİ ADA

- 52 Dâmâd Hasan Hüsnü Paşa 1316
53 Ataullah Paşa 1317
54 Serasker Dairesi Reisi Mehmed Şerafeddin Efendi 1318 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Bakkal Ârif Efendi)
55 Şeyhülvezîra Mehmed Tevfik Paşa 1320 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Bakkal Ârif Efendi)
56 Teşrifatçı Mehmed Ferruh Efendi 1319 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Sâmî Efendi)
57 Mûşir Receb Paşa 1326
58 Ömer Kâmil Paşa 1316
59 Konya Valisi Mehmed Said Paşa 1313
60 Eyüb Hâlid Paşa 1313
61 Rumeli Fevkalade Kumandanı Lofçalı İbrahim Derviş 1314
62 Mabeyn Başkâtibi Süreyya Paşa 1312 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Mehmed İzzet Efendi)

- 63 Parisi Sefiri Esad Paşa 1312
 64 Giridli Sırrı Paşa 1313
 65 Nakibüleşraf Mustafa Tevfik Paşa 1317
 66 Mekteb-i Tıbbiye Dahiliye Müdürü Miralay İhsan Bey 1318
 67 Kıbrıslı Süleyman Paşa 1317 (Celi Sülüs kitabının hattatı: Bakkal Ârif Efendi)
 68 İkinci Ordu Müşiri Mahmud Hamdi Paşa 1316 (Celi Sülüs kitabının hattatı: Hüsnü Efendi)
 69 Doktor İbrahim Paşa 1315 (Celi Ta'lik kitabının hattatı: Tevfik Bey)
 70 Sultan Aziz'in serkarını Hüsameddin Bey 1315
 71 Şura-yı Devlet âzasından İbrahim Bey 1316
 72 Divan tercümanı Teşrifat Nâzırı Mahmud Münir Paşa 1315
 73 Cavid Bey 1317
 74 Fâzıl Paşa 1318
 75 Matbaa-i Osmâniye Sahibi Ali Cevad 1309
 76 Hattat Hafız Osman Zeki karısı Fâtımatüzzehra Hanım 1318
 77 Hidiv Mehmed Ali Paşa oğlu Halim Paşa 1312
 78 Ali Saib Paşa 1309
 79 Kazasker Mehmed Necib Efendi 1308

ÜÇÜNCÜ ADA

- 80 Ahmed Edib Bey 1316
 81 Sadi Paşa 1323
 82 Abdurrauf Refet Efendi 1328
 83 Malatya Mebusu Ahmed Hamid Bey 1329
 84 Ferik Yusuf Paşa 1331
 85 Namık Kemalâde Ali Ekrem Bey'in oğlu Cezmi 1335 (Rik'a kitabının hattatı: Hâmid [Aytaç])
 86 Bağdatlı Süleyman Bey 1327
 87 Veli Rıza Paşa 1309
 88 Adliye Nâzırı Mahmud Server Paşa 1303
 89 Harem-i Hümayun Nâzırı Ahmed Raşid Zeynel 1310
 90 Edhem Paşa'nın altı yaşındaki oğlu Muhammed Ali 1305
 91 Âyan a'zâsı Edhem Paşa 1303
 92 Yesarizâde Ahmed Necib Paşa 1300
 93 Hariciye Tercüme Kalemi Müdürü Hüseyin Âgah 1336 (Celi Sülüs kitabının hattatı: İsmail Hakkı Altunbezer)
 94 Hamdi Paşa 1289
 95 Abdüllatif Suphi Paşa 1303
 96 Eski sefirlerden Mısırlı Halil Şerif Paşa 1296
 97 Hekimbaşı Şehremini İsmail Paşa 1297
 98 Rûsumat Emîni Mehmed Sabri Paşa 1297
 99 Hikmet hocası Mehmed Emin Derviş Paşa 1296 (Celi Sülüs kitabının hattatı: Emin Eyyubî Efendi)
 100 Şehremini Ahmed Ârif Paşa 1296
 101 Kayserili Ahmed Paşa karısı Hâce Mahvisal Hanım 1320
 102 Abdurrahman Şadan 1339
 103 Hazine-i Hassa Nâzırı Abdülhamid Ferid Paşa 1292
 104 Hasan Rıza Paşa 1294 (Celi Sülüs kitabının hattatı: Mehmed Şevki Efendi)
 105 Zaptiye Nâzırı Ahmed (?) Emin Paşa 1283 (Celi Sülüs kitabının hattatı: Mehmed Şevket Efendi)

- 106 Sadrazam Mehmed Esad Saffet Paşa 1301
107 Abdurrahman Sami Paşa 1298
108 Müşir Ahmed Eyüb Paşa 1310
109 Südurdan Abdülhak Efendi 1270
110 Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa 1274
111 Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa 1288

DÖRDÜNCÜ ADA

- 112 Süleyman Numan Paşa 1925
113 Ziya Gökalp 192[4] (Celi Sülûs kitabının hattatı: Nuri [Korman])
114 İstanbul İş Bankası Müdürü Haydar Şekib 1925

BEŞİNCİ ADA

- 115 Mısırlı Fatma Şirin 1920
116 Harbiye Nâzırı Şakir Paşa 1335
117 Muhammedü'l-Eclânî 1329
118 Şehid Ahmed Samim 1328
119 Emine Hanım 1329
120 Mehmed Tevfik Bey 1337
121 Mustafa Sadreddin Paşa 1328

ALTINCI ADA

- 122 Şûra-yı Devlet Reisi Mehmed Said Paşa 1335 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Bakkal Ârif Efendi)
123 Şerif Ali Paşa 1291
124 Şerif Abdullah Paşa oğlu Mehmed Bey 1301
125 Evkaf Nâzırı Abdullah Galib Paşa 1322 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Mehmed?)
126 Abdülfettah Efendi 1314
127 Şerif Abdullah Paşa kızı Fahrûlmuhadderat Hatun 1302
128 İbrahim Şükrü Paşa 1324
129 Müverrih Atâ Bey 1338
130 Berlin Sefiri Ahmed Tevfik Paşa, refikası Nuriye Hanım ve kerimesi Pervin Hanım 1335
131 Hariciye Tahrirat Müdürü Ömer Vasfi 1313 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Mehmet İzzet Efendi)
132 Eser Kalfa Kadın 1301
133 Hattat Hafız Osman Zeki Bey 1308
134 Hazinedar Ustası Revnak Kadın 1282
135 Hazinedar Ustası Şevknihal Kadın 1277 (Celi Sülûs kitabının hattatı: Abdülfettah Efendi)
136 Hazinedar ustası Ferahnûma Kadın 1287
137 Hicaz Valisi ve Ticaret, Ziraat, Orman ve Maden Nâzırı Hakkı Paşa 1903?
138 ?

DÖRDÜNCÜ ADA'YA FK

- 139 V. Sultan Murad'ın torunu Emine Atiye Sultan (1893-1978)
140 Emine Atiye Sultan'ın zevci Damad Osman Hâmi Bey (1900-1982)
141 Şehzâde Seyfeddin'in kızı bestekâr Fatma Gevheri Osmanoglu (1904-1980)
142 Yusuf İzzeddin Efendi'nin kızı Mihriban Mihrişah Osmanoglu (1916-1987)

ÜÇÜNCÜ ADA'YA EK

- 143 Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin (ö.1418, nakli 1961)

BİBLİYOGRAFYA:

- ABDURRAHMAN ŞEREF-AHMED REFIK: Abdülhamîd-i Sâni'ye Dâir, İstanbul 1918
- AKIN, Akın: "Divanyolu Küresi", Tarih ve Toplum, nr. 72, Aralık 1989
- AKPINAR, Turgut: "Ziya Gökalp'ın Ölüm Tarihiyle İlgili Başka Bir Yanlış", Tarih ve Toplum, nr.73, Ocak 1990
- AKYILDIZ, Ali: "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", Türk Kültürü İncelemeleri, nr. 4, İstanbul 2001
- AYVERDİ Ekrem Hakkı: XIX. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1978
- BATUR, Afife: "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1986, s.1049
- "II. Mahmud Türbesi", Pars Tuğlacı: Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul 1981, s.159-161
- BÜNGÜL, Nureddin Rüştü: Eski Eserler Ansiklopedisi, İstanbul 1939
- DAYIOĞLU, Server: "Saatleri Ayarlama Enstitüleri: İstanbul'un Muvakkithaneleri", İstanbul, nr. 13, Nisan 1993
- EGEMEN, Affan: İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993
- ELDEM, Sedat Hakkı: İstanbul Anıları, İstanbul 1973, s.102 vd.
- ERGIN, Osman Nuri: İstanbul Şehreminleri, İstanbul 1996
- Mecelle-i Umur-ı Belediye I, İstanbul 1330 (Yeni harflerle I-III, İstanbul 1995)
- İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri, İstanbul 1938
- KOÇU, Reşat Ekrem: "Divanyolu", İstanbul Ansiklopedisi I-XI
- KUMBARACILAR, İzzet: İstanbul Sebilleri, İstanbul 1938
- MOLTKE, Helmuth von: Türkiye Mektupları (çev. H.Örs), İstanbul 1969
- MUALLİM NACİ: Mektuplarım, Konstantiniyye 1303
- ÖNKAL, Hakkı: Osmanlı Hanedan Türbeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992
- ŞEHSÜVAROĞLU, Haluk Y.: "İstanbul Konaklarına Dair", TTOK Belleteni, nr. 201, Ekim 1958
- ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk: Su Güzeli/İstanbul Sebilleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995
- TANIŞIK, İbrahim Hilmi: İstanbul Çeşmeleri I-II, İstanbul 1943-1945
- TESAL, Reşat D.: "Bir İstanbul Vardı", Tarih ve Toplum, nr. 70, Ekim 1989
- ULUÇAY, Çagatay: Haremnden Mektuplar, İstanbul 1956
- Padişahların Kadınları ve Kızları, TTK Yayınları, Ankara 1985
- ÜNSAL, Behçet: "İstanbul'un İmanı ve Eski Eser Kaybı", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II, İstanbul 1969